

Неофит Бозвели. Авторът не е успял да намери обединяваща връзка между отделните глави, така че тяхното звучене да се слее в едно и да завладее читателя. Липсва неспокойният бунтовен дух на Н. Бозвели и дори последната глава, озаглавена „Личност“, не може да замести отсъстващото авторско отношение в предхождащите я двадесет и осем глави.

Крайният резултат от тази книга е още един повод да се убедим, че натрупването на исторически факти, дори и най-съвестно интерпретирани, без да се обединят от живо и сърцато отношение на автора, без да се извлече от тях проникновено обобщение, което да кореспондира с мирогледа на нашия съвременник, се превръща в статистически низ от сведения, който осведомява, но не завладява.

В заключение не можем да отменим и една слабост на самото издание. На фона на общо сполучливото оформление на книгата — добре подбрани и изпълнени илюстрации и факсимилета, отдели „Кредо“ и „За делото му“ в края на книгата с мисли на Неофит Бозвели и за него, както и „Кратък летопис на страдалеца“ с най-важните дати в живота му — правят особено неприятно впечатление многобройните печатни грешки, които понякога са по две-три на страница. Очакването на читателя да намери в книгата обичайния в такива случаи фин с отбелязани и поправени печатни грешки не се оправдава. Наложително е Изд. на Отечествония фронт да обрне внимание на този пропуск, защото именно такива дребни, но досадни пропуски могат да развалят впечатлението от иначе чудесната поредица „Бележити българи“.

Анисава Милтенова

ЛИХАЧОВ Д. С., ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ
(КЛАССИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ЛИТЕРАТУРЫ ДРЕВНЕЙ РУСИ)
Москва, Современник, 1975

Във всеки труд на акад. Д. С. Лихачов читателят е свикнал да намира нови открития, интересни мисли, преосмисляне на общоприети концепции, дискуссионни постановки и решения. Новата книга на бележития съветски учен — „Великото наследство“, посветена на класическите произведения на руската литература през X—XVII в., ще задоволи интереса както на учения-специалист, така и на широката публика.

„Великото наследство“ не е история на литературата, нито обзор на най-важните паметници на древноруската литература. В него са анализирани само класическите произведения, само онези, които могат да бъдат оценени като образцови и са станали символи на руската култура.

Кои произведения Д. С. Лихачов счита класически и поставя в една редица с най-хубавото, сътворено от признатите класици на руската литература — Пушкин, Толстой, Горки? В тринадесетте глави на своя труд той избира следните класически произведения от осемвековното литературно наследство: „Слово за закона и благодатта“ от Иларийон, „Повест за изминалите времена“, Съчиненията на княз Владимир Мономах, „Слово за похода на Игор“, „Моление“ на Данаид Заточеник, „Повест за разоряването на Рязан от Батий“, „Задонщина“, „Повест за Петър и Феврония Муромски“, „Пътване през три морета“ на Афанасий Никитин, Съчиненията на цар Иван Василевич Грозни, „Повест за Тверския Отроч манастир“, Съчиненията на протопоп Авакум и „Повест за Скръбта-Злощастие“. Без съмнение избрано е най-хубавото от древноруската литература. Впрочем в този низ биха могли да се включат и други литературни шедеври, като „Сказание за Борис и Глеб“, „Ходене на игумен Даниил“. Особено жалко е, че не са представени великолепните сатирически и битови повести от XVII в., знаменитата „Повест за Фрол Скобеев“, „Поетическа повест за Азовската обсада“. За избора обаче винаги може да се спори. Ако изхождаме от високите изисквания за класичност, то от „Великото наследство“ биха могли да отпадат „Задонщина“ (поради своята предназначена вторичност), не така широко известната „Повест за Тверския Отроч манастир“ и може би съчиненията на Иван IV, които стоят на границата на художествената и деловата литература. Но няма още точни везни, за да отмерим кои произведения можем да считаме класически и кои „просто хубави“ в руската литература.

Като първо произведение на древноруската литература Д. Лихачов счита „Реч на философа“ — съчинение, изградено на основата на преводни произведения и включено в състава на най-древния руски летопис. В това произведение, в което е изложена световната история под формата на ораторско обръщение към княз Владимир Святославич с цел да го убеди да приеме християнството, вече са отразени типичните черти на древноруската литература — историзъм, монументалност, идеализация, етикетност и пр. Неговият автор умело използва историческите и легендарни данни за педагогическото въздействие, за утвърждаване на своята идея. Именно с

Реч на философа“ (около 988 г.) според Лихачов следва да се датира началото на руската литература, хилядолетието на която цял свят ще отбележи в края на 80-те години на нашия век.

Жанровото многообразие, високите идейни и художествени достойнства, многоликостта на литературните стилове и авторските индивидуалности — всичко това е изтъкнато при конкретния разбор на най-хубавите древноруски произведения, които Д. Лихачов по-нататък разглежда. При анализа на всяко от тях обикновено отсъства пълна обща характеристика, а в повечето случаи се отделят някакви спорни, по-малко известни или още нерешени проблеми и аспекти. При това, когато излага своето решение, авторът не настоява на неговата неоспоримост, не превръща литературните хипотези в аксиоми. В редица случаи той набелязва въпроси, които се нуждаят от по-нататъшна разработка, предполагат съвместните усилия на много литературоведи-медиевисти.

Така, анализирайки „Слово за закона и благодатта“, Д. Лихачов подчертава известните художествени достойнства на произведението: неговата необикновена стройност и логичност, красотата на построяването, яснотата и конструктивната монолитност. Но специално внимание той обръща на онова, което предшествуващите изследователи не отделят така релефно — на развитата от митрополит Иларион тема за равнопоставеността на народите, рязко противостояща на средновековната теория за богоизбранничество на един народ, теорията за световната империя и вселенската църква. „Следвайки великите български просветители — Кирил и Методий, Иларион излага учението за равнопоставеността на всички народи, своята теория за световната история като постепенно и равноправно приобщаване на всички народи към културата на християнството“ (с. 15).

Като се основава на идейната и стилистическа близост на „Словото“ на Иларион и „Сказание за разпространението на християнството в древна Русия“, Д. Лихачов счита за възможно да приеме предположенията на учените, че автор на второто произведение, залегнало в основата на първоначалния руски летопис, е също Иларион. Същевременно той убедително опровергава интересното предположение на М. Д. Приселков за тъждествеността на Иларион с летописеца Никон. Никон, отбелязва Лихачов, стои на по-висока степен на историческо съзнание, отколкото авторът на „Сказание“. „Той вече се е издигнал до съзнанието за необходимостта от точна хронология и хронологическо разположение на историческия материал. За него съществува ценността на историческия факт сам по себе си и непрекъсва-

тостта на историческия процес“ (с. 87). Авторът на „Сказание“ изразява гледището на княз Ярослав и неговото най-близко обкръжение, а Никон развива едно по-широко гледище за руската история, съчувствувайки на киевляните, въвеждайки в летописа народни предания, дружинни легенди и т. н.

Анализирайки „Повест за изминалите времена“, като лайтмотив на разбора Д. Лихачов използва много точното и живописно сравнение на летописа с тържественото и могъщо течение на голяма руска река. Проследявайки течението на нейните многочислени притоци и разклонения, той подчертава сборния характер на летописа. Авторът разграничава нейните устни извори, които дават предимно материал, съдържание и идеи за изграждането на руската история, отчасти за нейното стилно оформяне и език, и традициите на писмеността, които въвеждат този материал в привичните за средновековната книжовност композиционни рамки.

По-нататък Лихачов характеризира Владимир Мономах като прогресивен мислител на своята епоха, „представител на новата идеология, утвърждаваща новия, провъзгласен от Любеческия събор принцип — „всеки да владее именето си“, признал факта на раздробяването на Русия (с. 117). Тази трактовка слага край на предишните неточни оценки и определя същността на цяла историческа епоха. В своето произведение, подчертава Д. Лихачов, Мономах се опитва да въведе нова политическа система, основана на правилата на християнския морал, съблюдаването на договорите, взаимното уважение между князете, на общите, взаимни решения на спорните въпроси от княжеските събори. И в неговите съчинения, особено в знаменитото „Поучение“, темата на моралното урегулиране на новата политическа система става основна, централна. Сливането на етическото с естетическото, изповедта с елегическите, философски размисли — такива са характерните стилистически и жанрови особености на „Поучението“.

Етическата страна на държавната дейност вълнувала не само Владимир Мономах. Списъкът на княжеските престъпления е нанесен на страниците на летописа. Етическите съмнения, разкаянията за греховете и извършените кръвопролития терзали и Игор Святославич, героя на „Слово за похода на Игор“. Проблемът за етическите системи в литературата е вече повдиган в някои статии на акад. Д. С. Лихачов.¹ Очевидно е, че този въпрос особено

¹ Вж. например неговата статия, напечатана в България, Етическата система на Владимир Мономах. — Език и литература, 1966, кн. 4, с. 1—16.

външна автор. Възвишената етика, хуманността е едно от най-хубавите национални качества на руската литература през цялото й развитие. Във „Великото наследство“ авторът сякаш разгръща историческата еволюция на етическите системи в литературата. След етическо-политическия идеал на Мономах, след етическите съмнения на Игор Новгородскерский Лихачов показва своеобразието на страшната етична система на Иван Грозни, когато държавата си присвоявала правото да наказва и опрощава за отстъпление от етичните норми, издигайки държавните интереси над личностите. Срещу този морал се възправя етичната система на Авакум, израснала върху характерните за XVII в. идеи за еманципация на личността. „Това е етична система на бунтаря, етична система на необикновената действителност и динамика“ (с. 129). Моралните основи Д. Лихачов тясно свързва и с естетическите представи на техните автори. В тази връзка не би било безинтересно да погледнем и на най-големите произведения на българската литература, да видим как в нея се решават проблемите на етичната отговорност. Без съмнение и в българската литература ще открием характерни различия между моралната и естетическа система на патриарх Евтимий, патристическата етика на житията от XVI в., пламенните национални призови на Паисий Хилендарски и нравствените възгледи на Софроний Врачански.

За „Слово за похода на Игор“ Д. С. Лихачов е писал многократно било да разкрие неговите естетически качества, било да покаже неговото място в древноруската литература и световното изкуство или да защити неговата автентичност. И във „Великото наследство“ той отделя две глави на това произведение: едната в общия обзор на класическите произведения, втората — „Слово за похода на Игор“ и скептиците, поместена в приложението. Във втората глава се разобличават хипотезите на скептиците за по-късния произход на „Словото“ и тезата за неговата вторичност по отношение на „Задонщина“.

Един от най-спорните въпроси около „Слово за похода на Игор“ се отнася до определенето на неговия жанр. Още в предциите си изследвания Лихачов определя жанра на „Словото“ като съчетание на „плач и похвала“. Сега той разширява своята аргументация и показва, че същите жанрови признаци, същото жанрово съчетание могат да се открият и в редица не по-малко интересни древноруски произведения, като „Похвала на Роман Мстиславич Галицкий“, „Слово за загиране на руската земя“, „Похвала на рода на рязанските князе“ в повестите за Никола За-

разки. На интересните аргументи на автора, който по особен начин се опитва да определи жанровите признаци на това забележително произведение, би могло да се възрази. Още И. П. Ерьомин излезе с тезата, че „Слово“ е ораторско произведение. Някои учени го характеризират като възвание. Според нас „Слово“ стои жанрово много близко до великите образци на световния героичен епос: „Песен за Нибелунгите“, „Песен за Ролана“, безсмъртното произведение на Руставели и др. Може би определенето „героичен епос“ подхожда най-точно към жанровите особености на „Слово за похода на Игор“.

Д. Лихачов уточнява и идейния замисъл на произведението, чиято трактовка в много книги, начинаейт от училищните учебници, обикновено е излишно правилна. „Задачата на „Слово...“, подвизава авторът, е не толкова военното, колкото идейното сплотяване на всички руски люде около мисълта за единството на руската земя“ (с. 172).

Като засяга трудностите при изучаване произведението на Даниил Заточник, Д. Лихачов не прави самостоятелна характеристика на двата близки паметника — „Моление“ и „Слово“, не разглежда взаимоотношенията между техните списъци и редакции, датировката и произхода им. Той само отбелязва, че всички хипотези и предположения, изказани досега, са все още недостатъчно убедителни. Авторът съсредоточава вниманието си главно върху личността на Даниил Заточник и как тя е изобразена в произведението. Очертавайки социалното положение на Даниил, Лихачов много тънко отбелязва, че „Моление“ е панегирик на княза, но дълбоко в него се улавят елементи на лека ирония. Уточнявайки набелязаните по-рано положения за народната смешническа стихия на „Моление“, Лихачов подчертава, че Даниил е своего рода „интелигентът“ на Русия през XII—XIII в., намиращ се в зависимостно положение, принадлежащ към низшите слоеве на обществото, който се учил при смешниците, без да се числи към тях. Неговият хумор е близък до народния, но и достатъчно своеобразен.

От целия комплекс проблеми, свързани със „Задонщина“, Лихачов избира общия за онова време въпрос за отношението „към своята античност“. Той уточнява характера на заимствуванията и подражанията в древноруската литература. Типичното за края на XIV и началото на XV в. разностранно връщане към Киевската епоха първи отбелязва Н. Н. Воронин, изследвайки руската архитектура и живопис от онова време. Лихачов подчертава, че същата тенденция е характерна и за политическата мисъл, и за народния

епос, и за литературните произведения. Този теоретически извод обяснява художествените и идейни особености на „Задонщина“. „Задонщина“ не е творческа стилизация, а механическо подражание, при това направено напълно съзнателно. „На фона на единството в стила на „Слово“ и „Задонщина“ още по-ярко и по-остро би следвало да изпъкне и противопоставянето на двете събития — миналото и настоящето“ (с. 251).

Силата на автора на „Великото наследство“ е и в това, че анализирайки главните достоинства на древноруските произведения, той не ги лишава от тяхната художествена значимост, от непредаваемото своеобразие и прелест. Тези характерни черти на писателския маниер на бележития съветски учен особено проличават, когато той се обръща към такива обаятелни, поетически произведения на руската древност като „Повест за Петър и Феврония Муромски“ и „Повест за Тверския Отроч манастир“. Загадката на неулавящото очарование на тези произведения, тайната на тяхното дълбоко въздействие върху древния и съвременния читател Д. Лихачов съзира в близостта им с народното творчество, в удивителната простота и ясност на изложението, в общата хармония на всички части и художествени елементи.

Анализът на класическите произведе-

дения на древноруската литература завършва с „Повест за Скръбта-Злощастие“, при разглеждането на която Д. Лихачов подчертава нейното литературно новаторство. „Всичко в тази повест е ново и непривично за традициите на древноруската литература: народният стих, народният език, необикновеният безименен герой, високото съзнание на човешката личност, макар и стигнала до последната степен на падение“ (с. 312). Вместо старата трактовка на повестта като спор между бащи и деца, а нейния герой като „нов човек“, Д. Лихачов вижда в нея драматизма в обрисовката на съдбата на падналия човек, новаторство при дълбокия анализ на неговите вътрешни преживявания. Повестта свидетелствува „за някои коренни изменения в съзнанието на автора, несъвместими със средновековните представи за човека“ (с. 326). Ето защо тя по същество и завършва епохата на древната литература, набелязвайки прехода към новото време.

„Великото наследство“ е нов принос в развитието на руската медиевистика и литературна теория. Разборът на литературните шедьоври, направен от Д. Лихачов, ще заинтересува и българския читател.

Людмила Боева